

- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy muloqot metodlarini mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish[²⁴].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-som qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa ijtimoiy-professional muloqotning samarasini oshiradi[²⁵].

Xulosa

Hamkasblar bilan ijtimoiy-professional muloqot intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zaro hurmat, ochiq muloqot, hamkorlik, professional mas’uliyat va empatiya kabi tamoyillar muloqotning samaradorligini ta’minlaydi. Muntazam uchrashuvlar, jamoaviy ish guruhlari, raqamli aloqa vositalari, superviziya va tajriba almashish dasturlari mutaxassislar o‘rtasida samarali hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ijtimoiy-professional muloqotning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ijtimoiy-professional muloqotning mohiyati va o‘rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

4.5. Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish oligofrenopedagogik faoliyatda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish jarayonida pedagoglar, ota-onalar, hamkasblar va o‘quvchilar o‘rtasida yuzaga keladigan ziddiyatlarni samarali boshqarishga xizmat qiladi. Bu jarayon ta’lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlash, o‘quvchilarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va professional hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Ushbu bo‘limda konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning asosiy tamoyillarini va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi o‘rnini chuqr tahlil qilishdir.

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning mohiyati

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish ta’lim muhitida yuzaga keladigan ziddiyatlarni aniqlash, tahlil qilish va ularni ijobiy yo‘l bilan bartaraf etish jarayonini o‘z ichiga oladi. Izbulayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “konfliktlarni boshqarish pedagoglarning o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar

bilan samarali munosabatlar o‘rnatishida muhim kompetentsiya hisoblanadi”[^{^1}]. Bu jarayonning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Ta’lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlash.
- O‘quvchilarning emotsiyal va psixologik barqarorligini ta’minlash.
- Pedagoglar va boshqa mutaxassislar o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash.
- Muammoli vaziyatlarni o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga salbiy ta’sirini minimallashtirish[^{^2}].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda konfliktlar ko‘pincha ularning kognitiv va emotsiyal chekllovleri, shuningdek, ota-onalar yoki hamkasblar o‘rtasidagi tushunmovchiliklardan kelib chiqadi[^{^3}].

Konfliktlarni boshqarishning asosiy tamoyillari

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **O‘zaro hurmat vaadolat**: Konflikt ishtirokchilarining fikrlarini hurmat qilish va adolatli yondashuvni ta’minlash.
2. **Ochiq muloqot**: Ziddiyatlarni hal qilishda shaffof va erkin muloqotni rag‘batlantirish.
3. **Empatiya va faol tinglash**: Konflikt ishtirokchilarining his-tuyg‘ulari va ehtiyojlarini tushunish.
4. **Hamkorlikka asoslangan yondashuv**: Umumiy yechim topish uchun birgalikda ishslash.
5. **Konstruktiv yechimlar**: Konfliktlarni ijobiy natijalarga olib keladigan tarzda hal qilish[^{^4}].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi konfliktlarni boshqarishda muhim asos sifatida qaraladi, chunki u o‘zaro munosabatlar va hamkorlikning ta’lim jarayoniga ta’sirini ta’kidlaydi[^{^5}].

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish usullari

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishda turli usullar qo‘llaniladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Mediatsiya (vositachilik)**: Neytral vositachi orqali konflikt ishtirokchilari o‘rtasida muzokara olib borish.
2. **Muzokaralar**: Konflikt ishtirokchilari o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot orqali yechim topish.

3. **Psixologik treninglar:** Mutaxassislar va ota-onalarga konfliktlarni boshqarish ko‘nikmalarini o‘rgatish.
4. **Guruh muhokamalari:** Muammoli vaziyatlarni jamoaviy tahlil qilish va yechim topish.
5. **Individual maslahatlar:** Konflikt ishtirokchilariga alohida psixologik va pedagogik yordam ko‘rsatish[^{^6}].

1. Mediatsiya (ositachilik)

Mediatsiya konflikt ishtirokchilari o‘rtasida vositachi yordamida muzokara olib borishni o‘z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, mediatsiya o‘quvchilar, ota-onalar yoki hamkasblar o‘rtasidagi ziddiyatlarni adolatli va tinch yo‘l bilan hal qilishga yordam beradi[^{^7}]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Neytral vositachilik:** Vositchi sifatida mustaqil mutaxassisni jalg qilish.
- **Muzokara platformasi:** Konflikt ishtirokchilariga o‘z fikrlarini erkin ifodalash imkonini berish.
- **Yechim topish:** Umumiyl manfaatli yechimlar ishlab chiqish[^{^8}].

2. Muzokaralar

Muzokaralar konflikt ishtirokchilari o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot orqali yechim topishni ta’minlaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, muzokaralar o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga salbiy ta’sirini kamaytirishga yordam beradi[^{^9}]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Ochiq suhbat:** Konflikt sabablarini muhokama qilish va umumiyl yechim topish.
- **Kompromiss:** Har ikki tomon uchun maqbul yechim topishga intilish.
- **Ijobiy munosabat:** Muzokaralar jarayonida hurmat va empatiyani saqlash[^{^10}].

3. Psixologik treninglar

Psixologik treninglar pedagoglar, ota-onalar va boshqa mutaxassislarning konfliktlarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, treninglar mutaxassislarning emotsional barqarorligini oshiradi va konfliktlarni konstruktiv hal qilishga yordam beradi[^{^11}]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Konfliktlarni tahlil qilish:** Konfliktlarning sabablari va oqibatlarini o‘rganish.
- **Kommunikatsiya ko‘nikmalari:** Samarali muloqot strategiyalarini o‘rgatish.

- **Stressni boshqarish:** Konfliktli vaziyatlarda emotsional barqarorlikni saqlash usullari[¹²].

4. Guruh muhokamalari

Guruh muhokamalari muammoli vaziyatlarni jamoaviy tahlil qilish va yechim topish uchun samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, guruh muhokamalari mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlashga va umumiy yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi[¹³]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Jamoaviy tahlil:** Muammoli vaziyatlarni birgalikda muhokama qilish.
- **Fikrlar almashish:** Turli mutaxassislarning tajribalarini o'rganish.
- **Yechim ishlab chiqish:** Guruhda umumiy strategiyalarni shakllantirish[¹⁴].

5. Individual maslahatlar

Individual maslahatlar konflikt ishtirokchilariga alohida psixologik va pedagogik yordam ko'rsatishga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, individual maslahatlar o'quvchilar, ota-onalar yoki hamkasblar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi[¹⁵]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Psixologik maslahatlar:** Konflikt ishtirokchilarining emotsional holatini tahlil qilish.
- **Pedagogik maslahatlar:** Ta'lif jarayonidagi muammolarni hal qilish bo'yicha ko'rsatmalar berish.
- **Individual yondashuv:** Har bir ishtirokchining ehtiyojlariga mos yechimlar ishlab chiqish[¹⁶].

Konfliktlarni boshqarishning ahamiyati

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, samarali konflikt boshqaruvi ta'lif muhitida ijobiy munosabatlarni saqlashga va o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi[¹⁷]. Konfliktlarni boshqarishning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ta'lif muhitining barqarorligi:** Konfliktlarni samarali boshqarish ta'lif jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi.
2. **Emotsional barqarorlik:** O'quvchilar va mutaxassislarning psixologik holatini yaxshilash.
3. **Hamkorlikning mustahkamlanishi:** Pedagoglar, ota-onalar va hamkasblar o'rtasida samarali munosabatlarni rivojlantirish.

4. **O'quvchilarning rivojlanishi:** Muammoli vaziyatlarni hal qilish o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi[¹⁸].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'larning rivojlanishi konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu jarayon o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'yndaydi[¹⁹].

Konfliktlarni boshqarishdagi muammolar va yechimlar

Konfliktlarni boshqarishda bir qator muammolar mavjud:

- Kommunikatsiya to'siqlari:** Ishtirokchilar o'rtasida ochiq muloqotning yetishmasligi.
- Malaka yetishmasligi:** Pedagoglar va mutaxassislarning konfliktlarni boshqarish bo'yicha maxsus ko'nikmalarining cheklanganligi.
- Resurslarning yetishmasligi:** Konfliktlarni hal qilish uchun zamonaviy vositalar va platformalarning yetishmasligi.
- Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashda salbiy munosabatlar konfliktlarni yanada murakkablashtiradi[²⁰].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

- Ochiq muloqotni rag'batlantirish:** Konflikt ishtirokchilari o'rtasida shaffof muloqotni ta'minlash.
- Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar va mutaxassislar uchun konfliktlarni boshqarish bo'yicha treninglar tashkil etish.
- Resurslarni ko'paytirish:** Zamonaviy vositalar va platformalarni joriy etish.
- Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish[²¹].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sон qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa konfliktlarni boshqarishni rivojlantirishda muhim qadamdir[²²].

Konfliktlarni boshqarishda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim tizimida konfliktlarni boshqarishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar konfliktlarni boshqarishning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda[²³]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Konfliktlarni tahlil qilish va yechim topish uchun onlayn vositalardan foydalanish.
- **Virtual mediatsiya:** Masofadan turib vositachilik seanslarini o‘tkazish.
- **Sun’iy intellekt (AI):** Konfliktlarning sabablarini tahlil qilish va moslashtirilgan yechimlar ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy konflikt boshqarish metodlarini mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish[^{^24}].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa konfliktlarni boshqarishning samarasini oshiradi[^{^25}].

Xulosa

Konfliktlarni boshqarish va muammoli vaziyatlarni hal qilish intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zaro hurmat, ochiq muloqot, empatiya, hamkorlik va konstruktiv yechimlar kabi tamoyillar konfliktlarni samarali boshqarishni ta’minlaydi. Mediatsiya, muzokaralar, psixologik treninglar, guruh muhokamalari va individual maslahatlar usullari ta’lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlashga xizmat qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, konfliktlarni boshqarishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar konfliktlarni boshqarishning mohiyati va o‘rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5-bob. Shaxsiy va axloqiy kompetentlik

5.1. Insonparvarlik va empatiya

Insonparvarlik va empatiya oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Insonparvarlik o‘quvchilarning insoniy qadr-qimmatini hurmat qilish va ularning ehtiyojlariga sezgirlik bilan yondashishni, empatiya esa o‘quvchilarning his-tuyg‘ulari va tajribalarini tushunish va ularga hamdardlik ko‘rsatishni anglatadi. Ushbu bo‘limda insonparvarlik va empatiyaning mohiyati, tamoyillari, qo‘llanilishi va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – insonparvarlik va empatiyaning oligofrenopedagogik faoliyatdagi o‘rnini chuqr tahlil qilish va ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.